

University of Groningen

Het topje van de ijsberg

Boschman, Nienke; Hacquebord, Louwrens; Veluwenkamp, Jan Willem

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2005

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Boschman, N., Hacquebord, L., & Veluwenkamp, J. W. (editors) (2005). *Het topje van de ijsberg: 35 jaar Arctisch centrum (1970-2005)*. (Volume 2 redactie) Barkhuis Publishing.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

De (Sub-)Arctis in de Oudgermaanse taal- en letterkunde

T. Hofstra

Het is alleszins mogelijk taalkundige, literaire of cultuurhistorische aspecten van het leven van de Oude Germanen, dat wil zeggen de gemeenschappen van Germaanstaligen in de tijd voor de bekering tot het christendom en gedurende de eerste paar eeuwen daarna, te bestuderen en daarbij de arctische en subarctische gebieden te vermijden. Voor wie als Oudgermanist het oog vooral op Scandinavië richt, zijn de (sub)arctische gebieden echter minder marginaal. Twee (sub)arctische regio's zijn voor de vroege Germaans-Scandinavische overlevering van belang: Groenland in het noordwesten en Noord-Noorwegen met het Kola-Schiereiland en het gebied van de Witte Zee in het noordoosten. Er is voor een Oudgermanist echter ook reden om zich met het tussenliggende IJszee-gebied bezig te houden (zie voor dit laatste bijv. Van der Toorn-Piebenga, 1987). In een aantal artikelen heb ik geprobeerd aan de hand van de middeleeuwse schriftelijke overlevering uit of over Scandinavië (sub-)arctische onderwerpen te behandelen. Die overlevering is grotendeels in de volkstaal, vooral het Oudijlands, voor een kleiner deel echter Latijn.

In Groenland vestigden zich vanaf het eind van de 10^e eeuw Scandinaviërs, vooral IJslanders. Er ontstonden twee nederzettingsgebieden: Eysribygð (rond 60° en 61° noorderbreedte) en Vestribygð (rond 64° noorderbreedte), met in de bloeitijd naar schatting in totaal 5.000 inwoners, voornamelijk in Eysribygð. Deze Scandinavische regio's in Groenland kwamen weldra tot een dusdanige welstand, dat het omstreeks 1125 mogelijk werd een eigen bisschop te onderhouden.

De omstandigheden op Groenland zijn gunstig voor het conserveren van allerlei voorwerpen. De resultaten van archeologisch werk op Groenland maken het mogelijk zich een voorstelling te maken van de materiële levensomstandigheden van de Scandinaviërs gedurende vijf eeuwen na het begin van de kolonisatie van Groenland. Over het begin van de Scandinavische bewoning van Groenland zijn diverse min of meer betrouwbare bronnen beschikbaar. Het einde van zowel Vestribygð (omstreeks het midden van de 14^e eeuw) als ook Eysribygð (tegen het einde van de middeleeuwen) is echter met raadsels omgeven en vormt – zeker wat het plotselinge verdwijnen van Vestribygð betreft – een ideaal terrein voor allerlei speculaties. De inzichten en opvattingen van andere disciplines ten aanzien van het leven in de middeleeuwen op Groenland zijn voor de Oudgermanist waardevolle hulp-

middelen; goede contacten met instellingen als het Arctisch Centrum zijn dan ook belangrijk.

Vanuit Groenland werden sinds de millenniumwisseling tochten naar de Noordamerikaanse oostkust ondernomen, en deze tochten hebben blijkens de literaire overlevering o.a. geleid tot de tijdelijke vestiging van Scandinaviërs in het zogenaamde *Vínland*¹. Waar *Vínland* precies gelokaliseerd moet worden, is omstreden; maar in ieder geval is in de jaren zestig door de Noorse archeologen Helge Ingstad en Anne-Stine Ingstad in L'Anse aux Meadows op Newfoundland een Vikingnederzetting aangetoond.

De literaire productie van de Groenlanders, voor zover bewaard gebleven, is gering, als er al sprake kan zijn van een (bewaard gebleven) literaire productie. Als op Groenland ontstaan werk wordt een lang gedicht uit de 12^e of de 13^e eeuw met stof uit de Germaanse heldensage beschouwd: de *Atlamál in grœnlensku* 'het Groenlandse Atlilied'. Het gedicht is opgetekend in een omstreeks 1275 te dateren Oudijlandse verzameling teksten die bekend staat als "poëtische Edda". De *Atlamál* omvatten 105 strofen, elk met zo'n 8 korte regels. De inhoud van het gedicht heeft geen directe relatie met Groenland. De bewijsvoering voor de Groenlandse herkomst is niet onaanvechtbaar, zoals ik in 1978 en in een wat breder verband van de overlevering met betrekking tot Groenland nogmaals in 1987 en in 1989 heb proberen aan te tonen (Hofstra, 1978, 1987, 1989).

De (deels) in Groenland aan het eind van de 10^e eeuw en in de 11^e eeuw spelende saga's zijn van IJslandse origine. Saga's zijn een soort van prozaroman en kenmerkend voor de Oudijlandse literatuur. De IJslandse saga's zijn in de 13^e resp. 14^e eeuw opgetekend en wellicht ook toen pas ontstaan; zij zijn anoniem overgeleverd. Wat Groenland betreft, gaat het o.a. om de *Eiríks saga rauða* en de *Grœnlendinga þáttur*, die beide onder meer de kolonisatie van Groenland als thema hebben, en verder om de *Fóstbræðra saga*, de *Flóamanna saga* en de *Króka-Refs saga* etc. De historische betrouwbaarheid van de saga's is omstreden en er moet ernstig rekening worden gehouden met de mogelijkheid dat het daarin geschilderde beeld eerder de IJslandse perceptie van de 13^e of 14^e eeuw van het Groenland van het eind van de 10^e eeuw resp. de 11^e eeuw is dan een ook in details historisch betrouwbare weergave van gebeurtenissen van de 10^e of 11^e eeuw. Toch bieden de saga's een lezenswaardig beeld van het Scandinavisch leven op Groenland;

¹ De vermelding van *Vínland* door Adam van Bremen in zijn *Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum* (ca 1080) is de oudste bewaard gebleven vermelding.

hiervoor heb ik in 1987 een aantal voorbeelden gegeven (Hofstra, 1987). De overige handschriftelijke overlevering op perkament of papier met betrekking tot Eystribygð en Vestribygð is in twee werken toegankelijk: Grönlands historische mindesmærker I–III. Kjöbenhavn 1838–1845 [repr. Kjöbenhavn 1976] en – helaas met een voor niet-IJslanders wat minder toegankelijk commentaar in het Modern IJslands – Ólafur Halldórsson (ed.), Grænland í miðaldaritum. Reykjavík 1978.

Naast de overlevering op perkament in Latijns schrift is er een overlevering in runenschrift, de schriftsoort die eigen is aan de Germaanstalige gemeenschappen en die in de eerste eeuw na Christus lijkt te zijn ontstaan. Het aantal uit Groenland bekende runeninscripties bedraagt ruim 100; dit aantal neemt door nieuwe vondsten nog toe; het betreft vooral opschriften in de Scandinavische volkstaal van Groenland, die slechts gering van het gelijktijdige Oudijlands afwijkt. Een complete editie van alle Groenlandse runeninscripties is nog steeds niet verschenen. De noordelijkste inscriptie is aangetroffen op bijna 73° noorderbreedte; het gaat om het steentje dat is gevonden op het eilandje Kingigtorsuaq ten noorden van het huidige Upernavik en dat de herinnering aan een ooit eens door drie Scandinaviërs in het hoge Noorden van Groenland doorgebrachte winter vasthoudt.

Het bovenstaande laat zich nog uitbreiden met verwijzingen naar andere teksten die tot het onderzoeksgebied van de Oudgermanistiek behoren. Zo is er in de *Konungs skuggsjá* of *Speculum Regale*, een rond 1260 te dateren didactisch Noors werk in de vorm van een dialoog tussen een vader en een zoon, sprake van diverse opvallende verschijnselen in het hoge Noorden van Europa met inbegrip van Groenland. Tot de voor Oudgermanisten niet ongebruikelijke bronnen behoren ook teksten die melding maken van tochten naar streken ten noordoosten van IJsland. Ook voor een Oudgermanist is de vraag, of met het *Svalbarð(i)* dat volgens annalen in 1194 werd ontdekt, Spitsbergen (Noors: Svalbard) dan wel Jan Mayen is bedoeld, een probleem. Dit probleem is door Kees Samplonius en mij in 1995 besproken, waarbij een voorkeur voor Jan Mayen wordt uitgesproken en gemotiveerd (Hofstra en Samplonius, 1995:236–238).

Noord-Noorwegen en het aangrenzende Kola-schiereiland zijn al voor het eind van het eerste millennium na Christus door Germaanstalige Scandinaviërs bereisd. Een zeer vroeg gedetailleerd reisverslag is in het Oudengels geschreven; het betreft de reis van Öththere, een inwoner van het Noorse Halogaland, per zeilschip langs de Noorse kust en de kust van het Kola-Schiereiland naar het gebied van de Witte Zee en het aan de Witte Zee liggende

Bjarmaland 'het land van de Bjarmar, een Finoegrischtalige stam'. Dit verslag, opgenomen in het handschrift van de door of in opdracht van koning Alfred de Grote van Wessex (regeringstijd: 871 tot 899) gemaakte vertaling van Orosius' wereldgeschiedenis, pleegt aan het eind van de 9^e eeuw te worden gedateerd (Bately, 1980). In diverse in de 13^e eeuw geschreven saga's over Noorse koningen wordt eveneens bericht over reizen van Noren – via de Barentsz-zee – naar Bjarmaland, hun activiteiten als handelaar en ook zulke handelingen die als ernstige misdrijvingen moeten worden bestempeld. Nu kan dat wat in deze saga's over in de 10^e en 11^e eeuw gemaakte reizen in het land der Bjarmar wordt bericht, niet zonder meer als objectieve weergave van daadwerkelijk gemaakte reizen worden beschouwd. Maar er moet wel worden aangenomen dat er een zekere traditie over deze noordelijke gebieden heeft bestaan. Ook in annalen wordt over reizen naar Bjarmaland bericht; de laatste zou in 1222 hebben plaatsgevonden (Hofstra en Samplonius, 1995:238–246).

Literaire aspecten en de voortbrengselen van de materiële cultuur die het archeologisch onderzoek met betrekking tot de arctische en subarctische Scandinavisch-Germaanse gebieden aan het licht brengt, krijgen de meeste aandacht. Maar ook voor de Oudgermaanse taalkunde kan een blik op de (sub)arctis zinvol zijn, en ook hier is kennisneming van de resultaten van andere disciplines nuttig. De mogelijkheid dat in het gebied van de Witte Zee te lokaliseren vroegmiddeleeuwse contacten tussen Scandinaviërs (Noordgermaanse) en sprekers van een Finoegriscche taal hebben geleid tot overname van woorden in de een of andere richting, heb ik in een in 2002 verschenen artikel aan de orde gesteld (Hofstra, 2002: 66–67, 70).

Het is voor Oudgermanisten een uitdaging datgene, wat zij menen te kunnen opmaken uit de vroege overleveringen met betrekking tot het noorden van de gebieden waarin Germaanstaligen leefden of waarheen Germaanstaligen reisden, voor te leggen aan deskundigen die vanuit andere disciplines de (Sub)Arctis bestuderen. Het Arctisch Centrum is daartoe een goede basis.

Geplaatst voor de vraag, of ik het betreur min of meer door toevallige omstandigheden ooit bij het in het Arctisch Centrum gelokaliseerd (sub)arctisch onderzoek betrokken te zijn geraakt en van 1987 tot 1995 deel te hebben uitgemaakt van het Dagelijks Bestuur, kan ik meedelen dat Arctis en Subarctis weliswaar aan de rand van mijn vakgebied liggen, maar dat de contacten met (sub)arctici mijn blik hebben verruimd; die paar artikelen van mijn hand waarin de overlevering met betrekking tot het Noorden van het middeleeuwse Scandinavië een rol speelt, hebben voor een belangrijk deel hun ontstaan te danken aan directe contacten met echte deskundigen met betrekking tot Arctis

en Subarctis of aan door het Arctisch Centrum georganiseerde wetenschappelijke bijeenkomsten.

SUMMARY

The Arctic and sub-Arctic areas are of relatively small importance to Early Germanic studies, but should not be overlooked by those who work on mediaeval Scandinavian literature. Some texts in the vernacular and a few in Latin, mainly from Iceland or Norway, relate historical or fictive events in, e.g., Greenland or the White Sea area. In the first half of the second millennium Southwest Greenland was inhabited by Scandinavians; from the ninth to the thirteenth centuries Scandinavians from Norway sailed to the Kola Peninsula and the White Sea. Not every detail in the stories about these areas should be taken at face value, and even a mediaeval designation of a poem as “Greenlandish” may be mistaken. Occasionally Early Germanic linguists may also find a research object which has a relationship with (sub)Arctic areas. In the context of research done by the Groningen Arctic Centre, some work has been done on the interface between Early Germanic and (sub)Arctic studies.

LITERATUUR

- Bately, J., ed. 1980. *The Old English Orosius*. London etc. 13–16.
- Hofstra, T. 1978. Zur Herkunftsangabe “Grönländisch” der Atlalieder Atlatkviða und Atlamál. In: Hupperetz, K. *Liebe zur Geschichte*. 60–64.
- Hofstra, T. 1987, Greenland and Early North Germanic Literature. *Circumpolar Journal* 2(3–4):41–59, aldaar 46–52.
- Hofstra, T. 1989. *Veðr mun þar vaxa ... Grönland und seine skandinavische Bevölkerung in der altnordischen Literatur*. *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 29:89–96.
- Hofstra, T. 2002. Germanisch-finnougrische Konfrontation am Weissen Meer und an der Ostsee: Literatur und Wortschatz. In: Gulya, János, ed. *Die finnisch-ugrischen Sprachen und Völker im europäischen Kontext*. Wiesbaden. 61–73, aldaar 66–67 en 70.
- Hofstra, T. en Samplonius, K. 1995. Viking Expansion Northwards: Mediaeval Sources. *Arctis* 48(3):235–247.
- Toorn-Piebenga, G.A. van der. 1987. Adam of Bremen; account of a journey to the arctic region in the eleventh century. *Circumpolar Journal* 1(2):18–31.

Toren van de voormalige koopliedenhoven (douane-entrepôt) aan de Noordelijke Dvina te Archangel. Foto: Jan Willem Veluwenkamp.